

Juan Goyanarte (1900-1967), idazle eta argitaratzaile ahaztua

JOSE RAMON ZABALA

Institutuko irakaslea eta Filosofia eta Letretan doktorea

Euskal diasporan sarritan protagonista bereziak, bitxiak, pertsonalitate berezikoak ezagutu dira; horietako bat, zalantzarik gabe, Juan Goyanarte arrasatearra izan da. Abenturazalea, bidaia zalea, idazlea, argitaratzailea, etxalde handi baten jabea, aberatsa, liberala... berarena misterioz eta hutsunez beteriko biografia dugu. Testuinguru horretan, eta biografiaren harira, ez dakigu hasteko ezta benetan zer zen ere Goyanarte: 36ko gerra baino lehen Estatu espainiarretik alde egindakoa, 36ko iheslaria, bere buruaz erbesteratua, emigrantea... Informazio asko falta zaigu benetan bitxia izan zen pertsonaia hau kokatzeko. Izan ere, zalantza izpirik uzten ez duena bere lanaren balioa eta garrantzia da, bereziki, Argentinan, hain zuzen; eta horri ekingo diogu bereziki datoen lerrootan.

Juan Valentin Goyanarte Resusta Gipuzkoako Arrasaten jaio zen, 1900eko urtarrilaren 10ean.¹ Jatorriz Goianarte familia Elorriokoa zen; aita, Valentin Agustin, bigarren ezkontzaz 1889an Arrasateko Rosa Micaela Resustarekin ezkondu zen. Resustarrak, antza, Arrasatekoak ziren. Bikote berriak adin alde handia zuen: 52 eta 28 hurrenez hurren.

Juan jaio zenean bere aitak 63 urte zituen; hori ezagututa agian hobeto uler daitezke aita- seme arteko diferentziak eta distantziak, hau da, bere biografia irakurriz susma daitezkeen familia arazoak. Juan bosgarren seme-alaba, txikiena, izan zen, gainontzeko laurak neskak izanik; urte batzuk geroxeago beste anaia jaio zen, Vicente, urteen poderioz Juanekin Argentinan biziko zena, hain zuzen. Bere hartzaroko datu gutxi ezagutzen dugu, garaiko logikaren arabera susma dezakeguna kenduta: XX. mende hasierako Arrasate nekazaritza-herri txiki bat zen; oraindik kooperatibismoak sortuko zituen industria eta zerbitzuak urruti zeuden. Datu horretatik Juan Goyanarteren euskaldun izaera ondoriozta dezakegu eta baita ere, modu batez, hartzarokan ezagutu zituen giroa, paisaiak eta ohiturak.

Hori gutzia erabat aldatu beharko zuen 1908an; urte horretan, ozta-ozta zazpi zituenean, Salieseko Collège Supérieur-en ikasle bezala matrikulatu baitzuten. Bearnon zortzi urte egingo zituen. Datua ez da hutsala; Goyanarteren biografian ohikoa izango da hartzarokaz eta gaztarokaz informazio eta aipamen eskasia, eta hortik ondoriozta dezakegu bere familiarekiko harremanak ez zirela oso onak izan. Gurasoei buruzko datu askorik ez izanagatik, susmatzekoa da aita autoritarioa izan zuela (eta horrela uler daiteke nerabeak egin nahi ez zituen ikasketak egitera behartzea) edo, hori ez bazen, behintzat Juan Goyanartek etxeko giroa ez zuela atsegin.

1916an Gasteizko Akademia Militarerra joan zen, non bi urte egin zituen, haren hitzetan «con bastante desgano», hau da, gogorik gabe. Hamabost urte zituen Juanek eta berriro ere bere gogoaren kontrako tokian eta aktibitatean aurkitu dugu. Ziur aski familiaren inguruko informazio gehiago dugunean hobeto ulertuko ditugu deserri horiek. Horiek eta 1918an burutuko duena, hau da, Argentinara joatearena, alegia. Hamazazpi urte zituen orduan. Behin Argentinan, barrualdeko herrietan merkataritza langile moduan aritu omen zen. Ordurako bere bidaiatzeko nahia nabaria zen, zeren eta Argentinatik Brasilera eta Paraguaira joan baitzen.

Erbestealdia edo ihesaldia?

1920an berriro ere Espainiara itzuli zen, antza soldaduska egiteko asmoz. Lehen jaso dugun bezala, milizia ez zen bere gustuko aktibitatea, baina soldaduska egitea espainiar herriartasuna gordetzeko modu bakarra izan zitekeen. Hori dela eta, urte horretan eta hurrengoan Marokoko gerran hartuko zuen parte, nahiz eta horretaz beste informaziorik ez dugun. Egoera latz hori erabat aldatu zen Valentin Goyanarteren heriotzarekin: Juan umezurtz gelditu zen eta, dirudienez, aldi berean herentzia handia jaso zuen. Datua haren orrialde biografikoetan liberazio moduko zerbait bezala jasoda, zeren horren ondorioz gaztearen bizimodua eta aktibitateak aldatuko baitziren, une horretatik bere benetako bokazioei erantzuteko aukera emanez. Goyanarte aberastu egin zen eta diru horrekin ejertzitza utzi² eta, hasteko, bere pasio nagusietariko bati ekin zion, hau da, bidaiatzeari, hasieran Afrikako iparraldetik eta, ondoren, Europan zehar. Une horretatik aurrera Juan Goyanarte bere gogoak asetzen saiatuko da buru belarri, literatura dela, nekazaritza aktibitateak direla, bidaiak eta abenturak bizitzea dela. 1923ko martxoan, Cherburgotik, *Gelria* itsasontzian, Argentinara itzuli zen, Ameriketara lekuzalduko asmotan. Bahia Blancatik gertu dagoen herri txiki batean, Goyenan, mila hektareako etxalde bat alokatu zuen, eta bertan *estanciero* moduan 1925ean nekazaritza eta abeltzaintza aktibitateak egin zituen. Urte hartan Goyena herriarekin hasitako harremanak bere bizitzaren azkeneko egunera arte iraungo zuen.³ Antza denez, negozioak hasieratik joan zitzaizkion ondo, *La Nación*en 1967an argitaraturako ohar nekrologikoan jaso zeneraren arabera: hasierako mila hektareako saila alokatu eta gero, beste lauhun erosi zituen; 1930ean zerealen salerosketa-etxe bat sortu zuen; 1932an, zerealekin egindako operazio on batzuen ondorioz, beste mila hektarea erosi zituen... Negozioen martxa positiboaren bidez arrasatearra aberastuz joan zen, eta ondare horretaz baliatuko zen inte-

lektuala haren kultura egitasmoekin beste maila batean aurrera jarraitzeko.

Kritikari batzuek, aipatutako gertaeretan, hots, penintsulatik alde egite horretan, erbestealdi goiztiarra ikusi nahi izan dute, nolabaiteko ihesaldi ezkutua. Dena den, ez dago daturik bizileku aldatze horretan arazo politikorik ikusteko. Ez dugu posizionamendu ideologikorik ezagutzen, ezta ere ejertzitoarekin arazoren bat izan ote zuen aldaketa hori ulertzeko. Zentzu berean, ez dirudi Espainiara itzultzeko problema berezirik zuenik. Izatekotan, auto-erbeste hori etxeko edo familia-ko deabruengandik ihesaldi bat bezala gehiago uler daiteke.

Izan ere, urte haietako datuak nahiko nahasiak dira. Esaten da, adibidez, hogeita hamarreko hamarkadan, bai European, baita Ipar eta Hego Amerikan ere, bidaia ugari egin zituela. 1936ko gerraren hasierarekin aipatu da, bestetik, bere presentzia gerra-kazetari bezala Espainia errepublikarrean; beste datu kontraesankorrek, eta, aldi berean, fidagarriagoek, 1937an Misiones probintzian, Argentinan alegia, kokatzen dute, Horacio Quiroga idazlearekin batera lanean. Ondoren, 1938tik 1939ra, Europa eta Asia bisitatu zituen. Bigarren Mundu Gerran Errusia aldean ibili omen zen eta han errealismo sobietarraren idazle nagusien lanak ezagutzeko parada izan zuen. Ondoren, berrogeiko urteen hamarkadan, Ameriketara topatuko dugu berriro ere, herrialde desberdinak ezagutzuz: Paraguai, Estatu Batuak, Brasil...⁴ Urte horietan ere espedizio desberdinak egingo zituen, Andes mendizerra gurutzatuz, Patagonia osoa zeharkatuz, Buenos Airestik New Orleans hirira lehorreko bidaia... Bidaldi horiei buruzko lehen eskuko informazioa eman zuen zenbait ipuinetan, gero Nobelak izango ziren narrazioetan —besteak beste, *Lago Argentino*, *El ventisquero* eta *Kilómetro 25* liburuetan—, non ezagututako paisaiak, pertsonaiak eta historiak jaso eta moldatu egin zituen. Idazlearen lehenbiziko nobela, *La semilla que trae el viento*, 1940. urtean agertu zen eta dagoeneko izenburuan bertan ikus zitekeen bere narraitiban lurrak izango zuen garrantzia eta presentzia.

Halaber, eta honetaz ez daukagu oraindik datu zehatzik, badakigu Goyanarte Argentinan ezkondu egin zela eta seme-alabarik ez zuela izan; duela gutxi horrela ziurtatu zigun bizirik dagoen Fernando Jorge Goyanarte idazlearen ilobak, hau da, haren anaiaren semeak. Anaia hori, Vicente, Argentinara joan zen baita ere, baina nahiko gazte hil zen, 46 urterekin; haren semearen semea da Fernando Jorge:

Volviendo a Juan Goyanarte Resusta y recurriendo a la memoria lo recuerdo como a un persona muy reservada pero a la vez, muy afectuoso con nosotros, de hecho, cuando él se encontraba en el campo, con su mujer Simone, compartimos cenas y también hemos conocido a varias personalidades del mundo literario. Su costumbre era la de traer al campo, en el verano, gente de dicho ambiente. Amante de la naturaleza y en especial de las plantas, lo recuerdo fumigando y persiguiendo hormigas en la extensa arboleda que rodeaba al camino de entrada al campo —llamado Once Varas— y en el propio jardín de su casa.⁵

Beraz, bere intimitateari buruzko datu eskasia hori ez da harritzekoa, ezen hori bere bizitza osoan ohiko ezaugarria izan baitzen; esaterako, oso zaila da idazlearen argazkiak aurkitzea edo haren familiaren inguruko informazioak biltzea. Fernando Jorgek beste datu interesgarria eman zigun: Ezequiel Martínez Estrada idazlea, Horacio Quiroga eta Leopoldo Lugones eta Enrique Amorim bezala, Juan Goyanarteren lagun hurkoa zen: «Horacio Quiroga le insistía a Ezequiel Martínez Estrada de que comprará campo cerca al de él, pero Juan Goyanarte termina convenciéndolo a Don Ezequiel de que comprara en Goyena». Datu horiek Goyanarte Argentinako sortzaileen erdigunean kokatu dute modu batez.

1951n Victoria Ocampok zuzentzen zuen Sur argitaletxearen eta izen bereko aldizkariaren gerente-bazkide bezala aritu zen. Ordurako lau nobela eta artikulua zein ipuin ugari zituen argitaratuak hedabide desberdinetan; hala ere, aipatutako ekimen horietan bazkide kapitalistaren papera jokatu omen zuen, besterik gabe. Izan ere, hori esperientzia

garrantzitsua izango zen ondorengo ekimenei aurre egiteko, hau da, bere proiektu kultural propioa bultzatzeko unean. Urte horietako dinamismoak, bestetik, idazlea El Libro elkarte kultural argentinarraren partaide, Sociedad Argentina de Escritores delakoaren bazkide eta Argentinako PEN Clubeko partaide izatera eramango du. Beraz, intelektual aktibo eta konprometitu bezala azalduko zaigu, bai ekimen horietan, bai argitaletxe aurrerakoia eta munduari irekia sortzeko asmotan.

Argitaletxe berritzaile baten alde

1956. urtean intelektual arrasatearrak bere argitaletxe propioa plazaratu zuen, Editorial Goyanarte izenarekin hain zuzen. Egitasmo horrek ikuspuntu oso pertsonala izan zuen, ideologikoki modu batez Sur proiektuak zituen mugak gainditu nahian, hasiera-hasieratik bestearen tradizionalismoaren aurrean liberal bezala plazaratu baitzen; mende erdi bat igaro ondoren, esan dezakegu Goyanarte Argitaletxeak eragin berezia izan zuela bai Argentinan bai Latinoamerika osoan, estilo, ideia eta moda berriei Amerikako bideak irekiz. Enpresa berriaren ekintzetan bi arlo bereiz ditzakegu: batetik, argitaletxearen katalogo aberatsa, non uneko idazle ezagunak berriekin batera topatuko ditugun; bestetik, *Ficción* izeneko aldizkari kulturala. Orokorrean batean eta bestean antzeko interesak aztertuko ditugu, azken buruan helburu berdintsuekin planteatutako lan proiektu baten ondorioak izan baitziren.

a) *Ficción* aldizkaria

Liburuaren formatuarekin eta «liburu-aldizkari hiruhilabetekaria» lemapean, 1956ko maiatza-ekaineko data du lehenengo zenbakiak. Publikazioaren ibilbidea Juan Goyanarteren zuzendaritzapean zazpi urtez luzatu zen; epe horretan, beti oinarrizko kontzepzioa eta identitatea gorderik, ugariak

izan ziren orrialde haietan eman ziren aldaketak, edukietan zein diseinuan. Dena dela, hasieratik, aldizkaria hiru atal nagusitan antolatzen zen. Lehenbizikoan argitaletxe desberdinei eta liburu berriei buruzko publizitatea jasotzen zen. Bigarrenean mota desberdinetako artikulua, saioak, ipuinak eta komentarioak agertzen ziren; dudarik gabe horixe zen interesgarriena. Hirugarren atalean, azkenik, liburu berrien inguruko informazioak eta komentario desberdinak biltzen ziren.

Publizitatea ezinbesteko diru iturria zen eta, orokorrean, aldizkariaren bizitzan nahiko konstante mantendu zen: Losada argitaletxea, Fondo de Cultura Económica, Emecé, Sur Argitaletxea eta beste asko, haien nobedadeak zabaltzeko unean, orri horietaz baliatu ziren. Aldizkariak berak publizitate horren garrantzia baieztatu zuen behin baino gehiagotan, publikazioa instituzio eta liburutegietan jasotzen zela eta hedabidearen oihartzuna azpimarratuz. Hasiara-hasieratik aldizkariak 30.000 irakurle zituela baieztatuko da bere orrietan, hamar irakurle argitaratutako aldizkari bakoitzagatik; horrek hiru mila aleren tirada ematen digu. Zifra hori —*Ficción* aldizkaria da informazio horren iturria— bost milaraino⁶ ailegatu omen zen aldizkaria errotuago izandako momentuetan.

Aldizkariaren azala beti oso apaindura gutxikoa izan zen: Goyanarteren zuzendaritzapean egon zen bitartean bospasei eredu desberdin ezagutu baziren, aldaketa bakarrak, orokorrean, diseinu horien kolore eta tipografia moldaketa gutxi batzuk izan ziren. Argazkiak azaleko diseinuan ez dira agertuko zuzendaria aldatu arte, hau da, 1963 arte.

Kolaboratzaileen aldetik, aldizkariarena garai hartako luzuzko nomina luze bat zen. Adibidez, lehen zenbakietan Ernesto Sábato, Jorge Luis Borges, Mario Benedetti, Ezequiel Martínez Estrada, Carmen Gándara, Augusto Roa Bastos, Mirta Arlt, Manuel Mujica Láinez, Clarice Lispector, Adela Grandona... kategoriako idazleak aurkituko ditugu. Ikusten denez, kolaboratzaile gehienak argentinarrak eta amerikarrak ziren; izan ere, espainiar batzuk ere agertuko ziren, bes-

teak beste, Guillermo de Torre, María Teresa León eta Francisco Ayala, hirurak erbesteratuak, Guillermo Orce-Remis, Guillermo de Castro, azken urteetan Ricardo Gullón... Kolaboratzaileen joera ideologikoak nolabait aldizkariarena berarena argitzen digu nolabait.

Idazle eta intelektual horien presentzia *Ficción* aldizkariaren orrialdeetan ez zen kasualitatearen ondorioa; esan dezakegu argitalpenak berezko prestigioa lortu zuela, eta hori erakusteko Ernesto Sábatok eta Jorge Luis Borgesek izandako polemika aipatuko dugu. Ezaguna da bi intelektual horien artean urte luzeetan izandako tirabirak eta diferentziak; horietako bat Goyanarteren aldizkarian izan zen, seigarren eta zazpigarren zenbakietan hain zuzen (1957). Polemikaren iturburua Borgesek Sábatoren aurka idatzitako baieztapen batzuk izan ziren, horiek Sábatok beste artikulua batean azaldutakoaren erantzun gisa; eraso oso pertsonala izan zen, zeren eta Borgesek Sábatori 1955ean eroritako diktadura peronistaren aldeko jarrera politikoa gaitzesten baitzion. Polemikaren edukia hobeto ulertzeko, ikus dezagun Sábatoren erantzunaren hasiera, «Sobre el método histórico de Jorge Luis Borges» artikuluan:

El autor de admirables cuentos fantásticos me adjudica las siguientes calamidades: entusiasmo por Perón, defensa de los hermanos Cardoso, defensa de la Alianza, dialecto peronista, análisis tambaleantes y electoralismo. [...] No funda las mencionadas fechorías en citas textuales, ni en informes de la policía, ni en el examen de documentos o libros: quede este anticuado método para personas totalitarias o peronistas. Borges aplica el enérgico método de las meras afirmaciones que hoy es patrimonio de los demócratas.

Eztabaidaren tonua, ikusten denez, gogorra zen benetan. Baina hemen ez zaigu haren edukia hainbeste interesatzen, hori azaltzeko erabilitako hedabidea baizik: bi idazle handi horien deskalifikazioak Goyanarteren aldizkarian agertu ziren, eta horrek, modu batez, haren garrantzia erakusten digu.⁷

Beraz, Amerikako garaiko letrek garrantzi handia zuten aldizkariaren orrialdeetan. Gehienetan prosazko testuak di-

tugu aurrean, poesia ez baita kasik aipatzen bertan. Eta prosa barruan, aldizkariaren interesgune nagusia ipuina izango da, jaun eta jabe. *Ficción* aldizkariak lehenengo zenbakitik genero horren aldeko apustu handia egin zuen eta, orri horietan, zenbakiz zenbaki, haren errebindikazio intelektual sutsua ezagutu zen. Errebindikazio prozesu horretan, zalan-tzarik gabe gailurra 1960 urtean gertatu zen, 24 eta 25. zenbaki monografiko berezian, «Panorama del cuento argentino contemporáneo: 30 cuentos» izenburupean.

Baina aldizkariaren historian hori ez zen monografiko bakarra izan. Azpimarratzekoak dira baita ere aldizkariak antolatutako gai baten inguruko beste zenbaki monografikoak, normalean herrialde desberdinen letrei eskainitakoak: horrela, bosgarren zenbakia Uruguaiako letrei eskainitakoa izan zen (1957), hamaikagarrena (1958) eta hogeita hemeretzigarrena Brasilgoei (1962)... Zenbaki berezi horiek, antza, oihartzun handia izan zuten.

Aldizkariak, bestetik, ia zenbaki gehienetan munduko beste literaturen eta herrien berriak jaso zituen. Ohikoak ziren, esaterako, «letras francesas», «letras inglesas», «letras italianas» bezalako epigrafeak. Kurioski, «letras españolas» izenburua gutxitan agertuko da, eta lehenbizikoa nahiko berandu, hamaikagarren zenbakian (1958an). Esan behar dugu bai zenbaki horretan baita hurrengo aldizkarietan ere, Espainiako literatura aipatzen zenean, oso jarrera kritikoaz egin zela: garaiko idazleak gorai patzen direnean beti Errepublikaren aldekoak dira: Miguel Hernández, Juan Ramón Jiménez... Une hartako errealitatea aipatzen zenean, bestetik, orokorrean ikuspuntu kritiko batetik egiten zen, bereziki disidenteen eta erregimenarekin kritikoak ziren idazleen lanak azpimarratuz. Adibide batzuk emateagatik, antzerkiaz, esaterako, Antonio Buero Vallejo eta Alfonso Sastre gailentzen zaie eta artikuluen izenburuak ez du zalantzarako izpirik uzten: «Teatro catacúmbico»,⁸ «contemplados con recelo por las autoridades y prácticamente bloqueados por la prensa» (169). Beste kasu batzuetan, Espainiako le-

tren hutsuneak eta gabeziak nabarmenduko dira, esaterako nobelari buruz hitz egiterakoan, kasu horretan Juan Goytisolo-ren lana azpimarratuz. *Ficción* aldizkariak orokorrean Espainiako errealtatea epaitzerakoan jarrera kritikoa azaldu zuen, eta hori garbiago ikusten da oraindik María Teresa León-ek Gerra Zibilar buruzko *Juego limpio* liburua aurkezteko erabilitako hitzetan: «a un cuarto de siglo de aquella lucha de exterminio sin cuartel» (19. zenbakia, 1959: 19).

Aldizkariaren posizionamendu ideologikoak ez du zalan-tzarako izpirik uzten. Nahiz eta gaiaren inguruko editoria-lak ez azaldu, garbi ikusten da Francoren diktaduraren aurkako jarrera kritikoa eta kultura errepublikanoaren aldekoa. Zentzu zabalago batean, frankismo eta nazismoaren aurka-ko kritikekin batera, *Ficción*ek interes berezia eskainiko dio Europako gerran izandako erresistentziari, kontzentrazio esparruetan eginiko gehiegikeriei eta, orokorrean, giza duintasunaren aldeko borrokei. Dena dela, aitortu behar dugu harrigarria egiten zaigula beste motatako adierazpe-nak ez aurkitzea, zuzendariak berak sinatutakoak. Hori ulertzeko, agian, beste datu bat eman behar dugu: Juan Goyanartek bere burua argentinar bezala aurkezten zuen, ez espainiar bezala.⁹

Urteen poderioz aldizkariak hainbat aldaketa izan zituen, baina, orokorrean, esan dezakegu orain arte esandakoa gor-de egin zela. Aldatu ziren, besteak beste, ilustrazioak, arte plastikoei, musikari eta zinemari publikazioaren barruan eman zitzaien garrantzia,¹⁰ liburu berrien komentarioak handitu ziren, irakurleei haien iritzia bertan biltzeko espa-zio bat eskaini zitzaien... Baina funtsean *Ficción*ek bereari eutsi zion 42. zenbakia agertu arte, 1963ko martxoa-apirile-ko zenbakira arte, alegia, hori izan baitzen Goyanartek zu-zendu zuen azken zenbakia. 43. zenbakian orientazio alda-keta nabarmena izan zen: aldizkaria Víctor Sáiz idazlearen eta Rodolfo Seijas filosofoaren eskuetan gelditu zen, eta ho-riek hedabideari erabateko aldaketa eman zioten; adibidez, aldizkariaren lema «Revista de las Letras y de las Artes» iza-

tera pasatu zen eta, lehen aldiz, argazkiak azalean agertu ziren. Berrikuntza horiek positiboak izan arren, aldizkariaren edukiak eta pluraltasuna hortik aurrera dezente murriztu zirela aitortu behar da, askotan zuzendari berrien inguruko gehiegizko laudorioetan eta goraipamenetan galduz. Aldizkariaren azken zenbakia 1964ko otsailean kaleratu zen.

Goyanartek zuzendu zuen aldizkariaren ibilbidea lerro gutxitan Blas Matamorok laburbildu du oso ondo (1993: 546). Haren esanetan, *Ficción* aldizkaria idazle argentinarren belaunaldi berri bat plazaratzeko oso tresna baliagarria izan zen. Ideologikoki, jarraitzen du kritikari horrek, beste aldizkariak baino irekiagoa zen (*Sur* aldizkariaren kasua aipatuz), irizpide zabalagoak zituen. Aldizkariaren koordinatu ideologikoak garaiko filosofia frantsesaren existentzialismoan eta Ipar Amerikako zein Italiako neoerrealismoan kokatu ditu Matamorok. Egia esateko, horiek ez ziren aldizkariaren iturri ideologiko bakarrak, baina, zalantzarik gabe, nabariak dira orrialde horietan. Komentarioarekin jarraituz, aipatutako kritikariak Argentinako letretako zenbait izen bereizi ditu aldizkariaren kolaboratzaile gisa, besteak beste, aipatu ez ditugunen artean, «Aristóbulo Echegaray, Juan Carlos Ghiano, Gloria Alcorta, Enrique Anderson Imbert, Pablo Rojas Paz, Beatriz Guido».

b) Goyanarte Argitaletxea

Ficción garrantzitsua izan bazen, Goyanarte Argitaletxeak bildutako katalogoa ez zen atzean gelditu. Aipatu dugunez, arrasatearrak argitaletxea eta aldizkariaren zuzendaritza 1963an beste bi intelektuaren eskuetan laga zuen; urte hori bere ekimenaren amaieratzat hartzen badugu, ordurako argitaletxearen katalogoan 120 titulu baino gehiago agertu ziren, hori baita 1962an argitaratutako *Lago Argentino* liburuan (371-374) jasotzen den liburu kopurua, zehatz-mehatz 122. Urtebete lehenago aurkeztutako katalogoan, *Ficción* aldizkariarekin batera zabaldua, 109 titulu aurkitu ditugu; be-

raz, argitaletxeak urtero ateratzen zuen liburu kopurua hogei izenburu ingurukoa zen.

Goyanarte Argitaletxearen katalogoek beste alde interesgarria bazuten: literatura inguruko pedagogiarena, hain zuzen, non arrasatearraren beste helburua erakusten zen. Bere asmo nagusia ez zen liburuak besterik gabe saltzea, baizik eta horren bitartez eta bere ekimenaren ondorioz, gizartearen maila kulturala handitzea. Aspektu hori katalogoetan islatu zen modu nabarian. Katalogo horiek, apaltasun handiko liburuxka moduko argitalpenak, normalean ez ziren liburu zerrenda hutsa. Batetik, liburuak gai batzuen inguruan biltzen zituzten, esaterako:

- «Mundua egunean». Hemen gaurkotasunarekin lotura estua zuten tituluak biltzen ziren. Besteak beste, John Gunther-en *Arrastrado por la creciente, Europa por dentro, hoy* eta *Rusia por dentro, hoy*; Reza Pahlavi-ren *Misión para mi país*; Truman Capote-ren *Se oyen las musas*, Roy McGregor-en *Vida y época de Nikita Kruschev*. Liburu multzo horretan kazetaritzatik gertu dauden tituluak aurkitu ditugu, askotan sozialismo errealeko herrien egoerarekiko kezka eta interes nabaria azalduz.
- «Mundua egunean beste herrietan». Aurrekoaren jarraipen modukoa, beste herrialde exotikoagoetara bideratzen zen sail honen interesa: Ozeania, Norman Mailer-en *Los desnudos y los muertos*; India, Bhabani Bhattacharyaren *El que cabalga un tigre*; Guatemala, Miguel Angel Asturias-en *Week-end en Guatemala*; Australia, Nancy Graham-en *El jacaranda púrpura*; Palestina, Lanza de Vastoren *Judas*; Japonia, Hiroshi Noma-ren *El gran vacío...*
- «Emakumea fikzioan». Sail honekin Goyanartek emakumeek idatzitako literaturari buruzko interes goiztiarra azalduko du. Beste tituluaren artean hauek azpimarra ditzakegu: Michéle Saint-Lô-ren *Corazón loco*, Alicia Jurado-ren *La cárcel y los hierros*, Ana O'Neill-en *Cuentos quietos*, Nicole-ren *Se le soltaron los leones*, Eva Hemmer Hansen-en *Escándalo en Troya...*

- «Gizona fikzioan». Bitxia egiten zaigu kasu honetan generoen arteko paralelismoa azaltzea. Hauexek dira titulu batzuk: Guy des Cars-en *Esa extraña ternura*, Gore Vidal-en *El juicio de París*, William Faulkner-en *Luz de agosto*, Albert Cohen-en *El libro de mi madre*, Cesare Pavese-ren *El hermoso verano* eta *Allá en tu aldea*, Félicien Marceau-ren *Carne y cuero*, David Garnett-en *Un tiro en la noche...* Goyanartek garaian oso ospetsua zen Guy des Cars idazle frantsesaren liburu guztiak argitaratu zituela azpimarratu behar da.
- «Latinoamerika». *Ficción* aldizkarian aurkitu dugun Latinoamerikarekiko interes bera topatu dugu argialetxearen katalogoan. Adibide moduan, herrialde eta autore batzuk jasoko ditugu: Argentinako Ezequiel Martínez Estrada-ren *Tres cuentos sin amor* eta Fernando Lorenzo-ren *Arriba pasa el viento*, Brasilgo Carmen Da Silva-ren *Septiembre*, Ekuadorko Alberto Borges-en *La resaca*, Mexikoko Armando Ayala Anguiano-ren *El paso de la nada...* Suposatzekoa denez, arlo horretan argentinarrak protagonismo berezia izan zuten, berrogei izenburu ingururekin, tartean Goyanarterenak berarenak, azken finean, lehen ere esan dugunez, bere burua herrialde horretakoa bezala azaldu baitzuen beti.

Normala denez, liburu bera sail desberdinetan ager zitezkeen. Esaterako, Miguel Angel Asturiasen liburua «Beste herrietan» eta «Latinoamerika» sailetan edo María Teresa Leónena «Emakumea fikzioan» eta «Beste herrietan» jaso zen. Intentzio pedagogikoa, aldi berean, ez zen mugatzen izenburuen antolaketara: liburu berezienak eta berriak komentario labur batez azaltzen ziren, horiek ulertzeko oinarritzko informazioa eskainiz. Bestetan, argialetxeak kanon propio bat eskaini zuen, hau da, uneko mundu literaturaren ezagutzan egunean egoteko bere fondoak irakurtzeko zerrenda proposamen zehatz bat: «Orden correlativo que se recomienda en la lectura de las obras para dominar las corrientes novelísticas universales de último momento». Ku-

riositate moduan aipatuko dugu zerrenda horretan agertzen ziren lehenbiziko lau tituluak: Enrique Amorimen *Los montaraces*, Miguel Angel Asturiasen *Week-end en Guatemala*, hirugarren Vicente Barbieri-ren *El intruso* eta laugarren Jocelyn Brooke-ren *El chivo emisario*. Zerrenda horretan, zein argitaletxearen liburu guztiak agertu baitziren, Goyanarteren lehenbiziko liburua, *La quemazón*, hemeretzigaren postuan zegoen.

Beraz, horren guztiaren bidez, saltzaile hutsaren jarreratik haratago, asmo pedagogiko nabaria susma dezakegu Goyanarteren lan proposamenetan, irakurleak hezteko proposamen garbia. Argitaletxearen helburu nagusia ez dirudi ahalik eta liburu gehien saltzea denik, edota behinik behin ez hori bakarrik. Ikuspuntu kosmopolita, ireki eta aurrerakoi batetik asmo pedagogiko eta berritzailea ikus daiteke ekimen kultural horren atzean.

Goyanarteren nobelagintza

Ziur aski Goyanarteri kultura alorrean prestigio handiena aktibitate honek eman zion. 1942tik 1967ra hamabi nobela eta hamarka ipuin argitaratu zituen Argentinan sustraitutako idazleak. Horietako batzuek berrargitalpen dezente izan zituzten eta baita beste hizkuntzetarako itzulpen-bertsioak ere. Horien artean, titulu ezagunenak, besteak beste, *Campos de hierros* (1951), *El ventisquero* (1956), *Tres mujeres* (1956) eta *Kilómetro 25* (1959) izan ziren.¹¹ Baina guztien gaineratik ezagunena *Lago Argentino* eleberria dugu. 1955ean agertua, idazlearen bizitzan gutxienez sei edizio izan zituen eta alemanez, italieraz eta frantsesez ere agertu zen. Gaur egun, oraindik orain, orrialde horietan egin zituen Patagoniako deskribapen bizien ondorioz, bidaia literaturaren barnean liburu horren aipamena aurkitzea ez da arraroa.

Lago Argentino nobela idazlearen beraren bidaietan dago oinarrituta. Gorago esan dugunez, kontinentearen hegoaldea behin baino gehiagotan bisitatu zuen, eta bidaia horie-

tan ezagututako pertsonaiak eta istorioak bildu zituen nobela honetan; horrela azaldu zuen liburuaren azal hegaletan:

Los orígenes de este libro [...] son modestos. El autor estaba haciendo un viaje de veinticinco días a caballo por el extremo norte de Tierra del Fuego [...]. Quería visitar sin prisa aquellas regiones de ensueño [...]. De regreso a Buenos Aires, el autor comenzó a escribir un simple cuento inspirado en aquel trágico episodio de la vida de don Guillermo Bridges. Mientras trabajaba, comenzaron a atropellarse en la punta de su pluma los recuerdos de sus andanzas patagónicas y el cuento se fue hinchando hasta tomar las voluminosas proporciones de este *Lago Argentino*.

Ene ustez, lerrootan oso garbi azaldu zuen Goyanartek bere lan metodologia, eta ez da kasualitatea bere obra, orokorrean, naturalismoaren barruan kokatua aurkitzea. Idazleak bere esperientziaz idazten du, Argentinako errealitatearen inguru eta egoera gordinenak azaldu nahian. Horrela azaldu zuen *La Nación* egunkariaren kazetari ezezagun batek Goyanarteren nobelagintza:¹²

Su mejor novela, y la que le dio dilatado renombre es *Lago Argentino*, en la que la Patagonia aparece incorporada a la geografía literaria argentina con caracteres netos y definidos. Casi todos sus libros posteriores fueron también esfuerzo visible para presentar documentos vitales de sectores ignorados de la vida argentina frente al resto del país.

Estilo eta teknika ikuspuntuetatik, Jose Angel Ascunce irakasleak, Arrasateko idazlearen literatura gure artean ongien aztertu duenak (1994: 232), horrela definitu du Goyanarteren estiloa: narratzaile moduan teknika naturalistak erabiliz muturreko objektibismoa bilatu zuen, modu horretan pertsonaien izaeretan sakontzeko; idazleak, azken buruan, inguru geografiko bortitz batean kokatzen diren gizaki batzuen ametsak eta kezkek azaldu nahi ditu, askotan izaki basati eta primarioen testigantzak. Aipatzekoa da, bestetik, nobelaren protagonistak Espainiatik ihes egindako anarkista batzuk direla.

Azken urteak

1963an, lehen aipatu dugunez, Goyanartek erretiroa hartu zuen. Aldizkariaren eta argialetxearen ardurak¹³ beste intelektualen eskuetan utzi eta gero, idazlea Goyena herrian lekuratu zen. Antzaenez, handik aurrera buru belarri bere gogo nagusietan jardun zuen osorik: haziendako lanetan eta bidaietan. Urte horietaz ez dugu beste informazio zehatzagorik aurkitu. Dena dela, horietaz disfrutatzeko ez zuen denbora luzea izan, zeren zoritxarrez lau urteren buruan heriotza iritsi baitzitzaion. Idazle eta argitaratzailearen akaberak nahiko goiztiarra izan zen, 1967ko urtarrilaren 20an, Goyena herrian, eta bertan dago egun lurperatuta. 2004tik herri horretako jolas parke batek idazlearen izena du, Goyanarte familiak herriari emandako lurretan. 1967an bertan Arrasateko semearen azken liburua agertu zen, hil ondokoa beraz: *Gestación*.

La Nación egunkariak, non gure idazleak askotan kolaboratu zuen, argentinar bezala nazionalizatutako euskaldunari horrela eman zion azken agurra: «El nombre de Goyanarte quedará en la literatura de nuestro país como el de un hombre identificado con la realidad argentina en todas sus manifestaciones». Ziur aski hori izan zen bere helburu nagusietariko bat, eta, beste asko bezala, erabat bete zuen Juan Goyanartek, Euskal Herrian jaio eta, beste aberkide anitz bezala, munduari irekita bizi izan zen euskaldunak.¶

-
1. Jaiotza erregistroaren arabera, jaioberria San Juan Bautista elizan bataiatu zuten, eta jaiotzaren helbidea Arrasateko Iturriotz kalea 13 da.
  2. Nahiz eta beste informaziorik ez izan, pentsatzekoa da Goyanartek beste norbait ordainduko ziola bera ordezkatzeko. Urte haietan oso ohikoa zen hori egitea, azken buruan soldaduska egitea edo gerrara joatea diru kontu hutsa baitzen.
  3. Goyena herriak, euskal etimologia izan arren, gaur egun dakigunez ez du euskal komunitate garrantzitsurik. Dena dela, hor nonbait egon behar izan zuten euskal emigranteek, gelditu diren abizenak eta lekuak testigu: «Los Gorostegui», «Serafina Baskoy» haur eskola...

4. *La Nación*en esaten da Argentinako diktaduraren garaian Goyanarte Brasileran joan zela bizitzera.
5. Informazio hori 2009ko irailaren 8an bidalitako email baten bidez jasotzen da. Bertan nik gaizki jasotako beste informazio bat ezeztatu zidan: Juan Goyanartek ez zuen alabarik izan.
6. Datu hori 1959ko maiatza-ekaineko zenbakian aurkitu dugu. Zenbaki horretan esango digute 50.000 irakurle zituela aldizkariak eta ez edozein irakurle, «gran capacidad adquisitiva» zuten irakurleak baizik.
7. Hori izan daiteke Borgesek euskaldunen aurka beti erakutsi zuen gorrotoaren iturri bat? Jakina denez, horrek behin baino gehiagotan errepikatu zuen euskaldunek kultura unibertsalari ez diogula inongo ekarpenik egin; esaterako: «los vascos me parecen más inservibles que los negros. Y ¡fíjese que los negros no han servido para otra cosa que para ser esclavos!» (*Confesiones, confesiones*. Buenos Aires: Sudamericana, 1988, 105. or.); eta hori esaten zuen Goyanarteren lan eskerga ezagutu arren. Borges eta Goyanarteren arteko harremana aurretik *Sur* proiektuan izan zen; beraz, argentinar idazleak ezagutzen zuen euskaldunen lan intelektuala Argentinan, behintzat euskaldun batena. Borgesek iritzian, beraz, ez dago informazio falta, gorroto pertsonala baizik.
8. Testu hori Alvaro Fernández Suárezek sinatu zuen.
9. Beste aldetik ere esan behar dugu Goyanarte nahiko zorrotza zela bere iritzia edo bere buruari buruzko informazioak ematerakoan. Adibidez, aldizkariaren ibilbidean editorialak oso arraroak izan ziren beti eta, agertzen zirenean, gehienetan eduki informatibo hutsa izaten zuten.
10. Hori adierazteko, adibidez, hemezortzigarren zenbakitik aurrera aldizkariaren lema hauxe izan zen: «Cuentos, ensayos, cine, música, libros, teatro, crónicas, artes plásticas».
11. Esaterako, liburuaren balorazioan, Blas Matamoro kritikariak hiru titulu aipatzen ditu bereziki: *Lago Argentino*, *Campos de hierros* eta *Tres mujeres*, azken hori zatika *Ficción* aldizkarian argitaratua.
12. Egun bereko egunkarian beste kazetari anonimo batek lerro gutxitan desmitifikatu zuen Goyanartek Patagoniari buruz zuen ezagupena: «Goyanarte no ha sido nunca 'poblador patagónico'. *Lago Argentino* es pues el simple resultado de algunos viajes de turismo y no el de una experiencia 'vívida'. La mayor parte de *Lago Argentino* fue escrita en la playa de Copacabana».
13. Batak zein besteak funtzionamenduan iraun zuten, batez ere argialetxeak, non prestigio handiko izenburuak argitaratzen jarraitu zuten: Jean Giono-ren *Viaje por Italia*, Mikhail Bulgakov-en *Corazón de perro*, William H. Gass-en *La ficción y los personajes de la vida*, Vladimir Propp-en *Morfología del cuento...* (Rodríguez Ganuza). Argialetxeak, gorabehera asko izan arren, 1984 arte bizirik jarraitu zuen.

Bibliografia

Goyanarteren bibliografia

• Narrazioak

«El corral de hielo». *Cuadernos Americanos* 1, 1946: 265-290.

Izenburu ezezaguna. *Sur* 217-218, 1952ko azaroa-abendua.

Narrazio eta artikulua ugari daude biltzeko hainbat hedabidetan, besteak beste, *La Nación*, *La Prensa*, *Crítica*, *Noticias Gráficas*, *El Hogar*, *Atlántida*, *Leoplán*, *Saber Vivir...* Bilketa eta ikerketa lan hori egin gabe dago.

• Nobelak

La semilla que trae el viento. Buenos Aires: Club del Libro, 1940.

La semilla en la tierra. Buenos Aires: Club del Libro, 1942.

La quemazón. Buenos Aires: Sur, 1943.

El ventisquero (*Lago Argentino* nobelaren pasarte bat). Buenos Aires: Emecé Editores, 1950. Frantsesez, *Le Glacier*. Paris: Revue de Deux Mondes.

Campos de hierros. Buenos Aires: Losada, 1951.

Lunes de carnaval. Buenos Aires: Sur, 1952.

Fin de semana. Buenos Aires: Goyanarte, 1953.

Lago Argentino. Buenos Aires: Emecé Editores, 1955. Bosgarren edizioa: Editorial Goyanarte, 1961. Frantsesez: *Les Hommes du Lac*. Paris: Fasquele Editeurs. Itazian: *Lago Argentino*. Erroma: Gherardo Casini Editore.

Alemanieraz: *Lago Argentino*. Frankfurt am Main: Heinrich Scheffler Verlag.

Tres mujeres. Hiru ataletan *Ficción* aldizkarian argitaratua. Buenos Aires: Editorial Goyanarte, 1956.

Kilómetro 25. Buenos Aires: Goyanarte, 1959.

Farsa. Buenos Aires: Goyanarte, 1961.

Gestación. Buenos Aires: Goyanarte, 1967.

Juan Goyanarteri buruzko testuak

«Juan Goyanarte». *El Libro* 213-215, XVII. urtea, 1967ko urtarrila-martxoak: 6. Ascunce, José Angel: «Pensamiento, creación literaria». In *La cultura del exilio vasco I*. Donostia: J.A. Ascunce argitaratzailea, 1994.

Hermes Villordo, Oscar: «Kilómetro 25 por Juan Goyanarte». *Ficción* 24-25, 1960ko martxo-ekaina.

La Nación: «Juan Goyanarte». *La Nación*, 1967-I-21.

Matamoro, Blas: «Ficción». In Ricardo Gullón (zuz.): *Diccionario de la literatura española e hispanoamericana*. A-M. Lehenengo liburukia. Madril: Alianza Diccionarios, 1993: 546.

Pinto, Juan: «Realismo y realidad en la obra de Juan Goyanarte». *Ficción* 35-36-37, 1962.

Rodríguez Ganuza, Javier: «Juan Goyanarte Editor» (<http://bibliotraducciones.com/editoriales/argentinas/juan-goyanarte-editor.php>).

Zabala, Jose Ramon: «Juan Goyanarte, bide berriak kultura latinoamerikarrean». In J.A. Ascunce (koord.): *El exilio: debate para la historia y la cultura*. Donostia: Saturrarán, 2007: 423-439.

— «Goyanarte, Juan», Hamaika Bide Elkartearen webgunean, biografien atalean (www.hamaikabide.org/biografias.php).